

Centra voor Jeugd en Gezin en de kracht van het sociale netwerk

Colofon

Uitgever: JSO expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding
Tekst: Marjan Möhle en Paulien van Katwijk
Datum uitgave: Juni 2010
Bezoekadres: JSO expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding
Nieuwe Gouwe Westzijde 1, 2802 AN Gouda
Postbus 540, 2800 AM Gouda
T 0182 547888
F 0182 547889
E info@jso.nl
I www.jso.nl

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
1.1 Doel en inhoud notitie.....	3
1.2 Functies van het CJG.....	4
1.3 Het sociale netwerk en sociale netwerkstrategieën.....	4
1.3.1 Het sociale netwerk.....	4
1.3.2 Sociale netwerkstrategieën.....	5
1.4 Maatschappelijke relevantie.....	6
1.5 Het sociale netwerk en de pedagogische civil society.....	7
2. Eigen Kracht conferenties (EKc) en Familie Netwerk Beraden (FNB).....	8
3. Mogelijkheden tot inzetten sociale netwerkstrategieën.....	10
3.1 Preventieve benadering.....	10
3.2 Front office CJG.....	12
3.3 Back office CJG.....	13
4. Ervaringen vanuit de praktijk.....	14
5. Vragen en discussiepunten.....	16
Bronvermelding.....	17

1. Inleiding

De belangstelling voor het betrekken en versterken van het sociale netwerk rond gezinnen is in de afgelopen jaren gegroeid. Zo concludeerde de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling in haar onlangs verschenen rapport 'Investeren rondom kinderen'¹ dat de overheid zich meer moet gaan richten op het bevorderen van de sociale inbedding van gezinnen, zodat er een gunstiger opvoedingsklimaat voor kinderen ontstaat. Volgens de RMO kunnen professionals meer werk maken van de sociale netwerken rond gezinnen.

Hier liggen belangrijke kansen voor de Centra voor Jeugd en Gezin. Zij kunnen het sociale netwerk van gezinnen versterken en beter benutten. Bijvoorbeeld door ouders te stimuleren om bij problemen en vragen eerst hun eigen netwerk aan te spreken. Of door het stimuleren en faciliteren van informele ontmoetingen op plaatsen waar de ouders toch al komen, zoals scholen, peuterspeelzalen of sportverenigingen. Niet het werk van de beroepskracht zou centraal moeten staan, maar de behoeften van het gezin. De vraag 'wat heeft u nodig?' zou het uitgangspunt moeten vormen van te bieden hulp en ondersteuning.² JSO ondersteunt het belang van het versterken en benutten van het sociale netwerk rond gezinnen. Daarom wil JSO het gesprek aangaan met CJG's en organisaties over de vraag hoe zij in hun dagelijkse werk meer gebruik zouden kunnen maken van sociale netwerken, zowel preventief als bij het oplossen van problemen.

1.1 Doel en inhoud notitie

Deze notitie is een startnotitie. Een notitie die beoogt als startpunt te fungeren voor een gesprek met professionals, organisaties en gemeenten binnen de provincie Zuid-Holland over de wenselijkheid en de mogelijkheden tot het inzetten van sociale netwerkstrategieën. Het begrip 'sociale netwerkstrategieën' kan hierbij breed worden geïnterpreteerd. Het gaat zeker niet alleen om de bekendste vormen van sociale netwerkstrategieën: de Eigen Kracht conferentie en het Familie Netwerk Beraad. De notitie besteedt aandacht aan deze vormen, maar gaat daarnaast vooral ook in op andere mogelijkheden om het sociale netwerk rondom gezinnen en jongeren te helpen versterken. Dit kan plaatsvinden binnen de gehele keten van hulp en zorg aan kinderen, jongeren en gezinnen. Dus zowel op het niveau van preventie als binnen lichte en zwaardere vormen van hulp.

De oprichting van Centra voor Jeugd en Gezin biedt een goede mogelijkheid om het werken met sociale netwerkstrategieën een structurele plaats te geven binnen de te ontwikkelen werkprocessen.

In deze notitie vindt u de volgende onderdelen:

- Functies van het CJG;
- Het sociale netwerk en sociale netwerkstrategieën;
- De maatschappelijke context: waarom sociale netwerkstrategieën maatschappelijk relevant zijn;
- Een beschrijving van de Eigen Kracht conferentie en het Familie Netwerk Beraad;
- Verschillende mogelijkheden tot het inzetten van sociale netwerkstrategieën, zowel preventief als curatief;
- Ervaringen uit de praktijk;
- Vragen en discussiepunten naar aanleiding van deze notitie.

¹ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (september 2009). *Investeren rondom kinderen*. Advies. Den Haag.

² Bron: Vliet, L. van en Kesselring, M. (2009) *De verbindende rol van het Centrum voor Jeugd en Gezin; CJG kan sociaal netwerk van gezinnen versterken*. Jeugd en Co Kennis (3) 2

De bedoeling van deze notitie is om te inspireren en de mogelijkheden te verkennen. Het is dan ook geen uitputtende inventarisatie van alle projecten en initiatieven op het gebied van sociale netwerken rond gezinnen, maar een uitnodiging aan de lezer om zelf te reflecteren op de mogelijkheden en te reageren met eigen voorbeelden en ideeën.

1.2 Functies van het CJG

In alle gemeentes komen Centra voor Jeugd en Gezin. Ouders, kinderen, jongeren tot 23 jaar en professionals kunnen bij de centra terecht met hun vragen over opvoeden en opgroeien. De centra bieden advies, ondersteuning en hulp op maat.

Een Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) is straks een herkenbaar inlooppunt in de buurt. De basisfuncties van een CJG zijn:

- een inloop bieden voor vragen van ouders en jongeren over opvoeden en opgroeien;
- laagdrempelig advies en ondersteuning geven, zodat de gezinnen zichzelf kunnen redden;
- jeugdigen en gezinnen met risico's en problemen in beeld brengen;
- op tijd hulp bieden aan gezinnen om het ontstaan (of het uit de hand lopen) van problemen te voorkomen;
- de zorg aan een gezin coördineren volgens het principe 'één gezin, één plan': als meer leden van één gezin hulp (nodig) hebben, moet de zorg op elkaar afgestemd zijn.

Bij zwaardere problemen of een meer ingewikkelde hulpvraag coördineren de centra: ze nemen contact op met de jeugdgezondheidszorg of de jeugdzorg. Gemeenten zijn vrij om het aanbod aan diensten in een CJG uit te breiden.

(bron: Factsheet Centrum voor Jeugd en Gezin³)

Zoals in de basisfuncties al genoemd wordt, is het de bedoeling dat gezinnen zichzelf kunnen redden met laagdrempelig advies en ondersteuning vanuit het CJG. Maar geen enkele ouder kan zijn kind alleen opvoeden en geen enkel kind kan alleen opgroeien. Hiervoor is het nodig dat er een sociaal netwerk is. Voor veel ouders is ondersteuning vanuit het sociale netwerk vanzelfsprekend, vaak gaat het om praktische hulp: oppas, het halen en brengen van kinderen, hulp bij verhuizing. Maar juist wanneer er vragen en zorgen zijn over het opvoeden en opgroeien, kunnen mensen ook extra steun vanuit hun sociale netwerk gebruiken. Hierbij gaat het niet alleen om kant-en-klare antwoorden op hun vragen, maar om ervaringen te kunnen delen, erkenning te krijgen voor gevoelens van onzekerheid, verschillende mogelijkheden te overwegen en na te gaan wat bij jou past. Samen met anderen een plan maken. Met de Eigen Kracht conferenties en de Familie Netwerk Beraden is al veel ervaring opgedaan met het maken van een plan bij belangrijke beslissingen. Deze ervaring is voor het CJG zeer nuttig en de conferenties en beraden kunnen ook ingezet worden, met name in de back office. Maar het CJG kan op nog veel meer manieren gebruik maken van de kracht van het sociale netwerk, daarover gaat deze notitie.

1.3 Het sociale netwerk en sociale netwerkstrategieën

1.3.1 Het sociale netwerk

In deze notitie wordt ingegaan op de kracht van het sociale netwerk. Met name in de gehandicaptenzorg en psychiatrische hulpverlening is hier in de afgelopen decennia al veel op ontwikkeld. Volgens Smit & van

³ Programmaministerie voor Jeugd en Gezin (22 juni 2007). Factsheet Centrum voor Jeugd en Gezin.

Gennep (1999)⁴ gaat het bij het sociale netwerk van een persoon om de mensen die belangrijk zijn voor die persoon alsmede de mensen die samen met die persoon activiteiten verrichten.

Baars et al. (1990)⁵ benadrukken daarbij de duurzaamheid van die relaties. Concreet zijn dit de volgende mensen: ouders, familie, vrienden, kennissen, medeleerlingen op school, collega's op het werk, vrijwilligers. Soms wordt ook de bakker om de hoek tot het sociale netwerk gerekend. Met de opkomst van sociale netwerksites ontstaan er ook steeds meer virtuele contacten rond gemeenschappelijke interesses. Voor het CJG kunnen deze contacten ook relevant zijn. Hierover later meer.

Baars et al. (1990) geven aan dat de functie van het sociale netwerk van een persoon ligt in het vervullen van een aantal alledaagse bestaansbehoeften. Hendrix (1997)⁶ en Smit & van Gennep (1999) beschrijven in dezelfde lijn een aantal ondersteuningsbehoeften die vervuld kunnen worden door een gezond sociaal netwerk, namelijk:

- affectieve ondersteuning: iemand liefde geven, waardering, emotionele ondersteuning.
- cognitieve ondersteuning: informatie geven over alledaagse zaken.
- materiële ondersteuning: van huisvesting, voeding tot allerlei praktische hulp in situaties van alledag.
- sociale ondersteuning: sociaal contact, een sociale identiteit verkrijgen ('erbij kunnen horen') door lid te zijn van sociale netwerken, aansluiting vinden bij anderen.
- begeleiding (normatieve en maatschappelijke ondersteuning): (professionele) ondersteuning ter bevordering van de geestelijke gezondheid en adaptief gedrag.
- belangenbehartiging en maatschappelijke ondersteuning: ondersteuning in het opkomen voor de eigen belangen en ondersteuning in het proces naar maatschappelijke acceptatie.

Het sociale netwerk vervult behoeften die niet door een professional kunnen worden vervuld. Dat is de kracht van het sociale netwerk.

1.3.2 Sociale netwerkstrategieën

Sociale netwerkstrategieën zijn gericht op het benutten, activeren, revitaliseren of het opbouwen van een informeel netwerk rond een persoon, kind, gezin. Met als doel het bevorderen van informele ondersteuning, hulp en zorg.

In deze notitie vatten we het begrip sociale netwerkstrategieën ruim op. Het gaat niet alleen om het gebruik maken van het sociale netwerk als er problemen zijn, maar ook om het versterken van het sociale netwerk rond gezinnen en jongeren in algemene zin.

Gezinnen en personen die een groot sociaal netwerk hebben en goed zijn ingebed in hun sociale omgeving, functioneren beter en hoeven minder vaak een beroep te doen op professionele hulpverlening.

Sociale netwerkstrategieën zijn in allerlei situaties in te zetten. Deze notitie richt zich op het inzetten van sociale netwerkstrategieën binnen het CJG, ten behoeve van kinderen, jongeren en gezinnen.

⁴ Smit, B. & Gennep, A. van (1999). Netwerken van mensen met een verstandelijke handicap. Utrecht: NIZW

⁵ Baars, H. & Uffing, J. & Dekkers, G. (1990). Sociale netwerkstrategieën in de sociale psychiatrie; een handleiding voor de geestelijke gezondheidszorg. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Antwerpen

⁶ Hendrix, H. (1997). Bouwen aan netwerken: leer- en werkboek voor het bevorderen van sociale steun in de hulpverlening. Nelissen, Baarn

1.4 Maatschappelijke relevantie

Onze samenleving is sterk geïndividualiseerd. Het sociale netwerk rondom gezinnen is verbrokken geraakt. Opvoeden is een individuele verantwoordelijkheid geworden. Ouders spreken elkaar weinig over de dilemma's die zij bij het opvoeden ervaren.

De overheid tracht het gat te dichten dat is ontstaan door de individualisering en lossere sociale structuur. Er wordt sterk ingezet op de taxatie en beheersing van risico's. Doordat de mogelijkheden tot (vroeg)signalering en diagnosticering steeds verder toenemen, is er sprake van een zichzelf versterkend effect. Steeds meer en steeds vaker worden risico's gesignaleerd en interventies ingezet. De instroom van kinderen en jongeren in de gespecialiseerde zorg is enorm en er leeft in de samenleving een brede verontrusting over de jeugd en de opvoeding die ze krijgen.

Ondanks alle verontrustende geluiden gaat het met de meeste kinderen en jongeren goed in Nederland. 'We zijn te veel gaan focussen op de 15% kinderen waar iets mee aan de hand is. Daardoor denken we te weinig na over een gunstig opgroeklimaat voor alle kinderen.' (RMO en RVZ, 2009) Dit kunnen we veranderen 'door beleid minder eenzijdig vanuit het risicoperspectief te benaderen en de focus te verleggen naar de kracht van de sociale omgeving'. (RMO en RVZ, 2009) Gezinsbeleid zou dan ook omgevingsgericht beleid moeten zijn. Beleid dat gezinnen en kinderen ondersteunt in het bevorderen van een goed klimaat voor opvoeden en opgroeien. In het vormgeven van omgevingsgericht preventief gezinsbeleid kunnen Centra voor Jeugd en gezin een belangrijke rol vervullen. Door als CJG ook daadwerkelijk een centrumfunctie te vervullen in de buurt/de wijk kunnen verbindingen tussen partners worden gelegd en kan vorm gegeven worden aan (informele) ontmoeting tussen ouders en tussen jongeren. Hierdoor worden gezinnen en jongeren ondersteund bij opvoeden en opgroeien binnen hun eigen omgeving.

In preventief opzicht is de kracht van het sociale netwerk dus van groot belang, maar dit geldt ook in die gevallen waarin er wel 'iets' aan de hand is. Hermanns (2009)⁷ houdt een pleidooi voor opvoeding als sturend beginsel in plaats van behandeling. Gespecialiseerde deskundigen hebben in hun opleiding geleerd om problemen op te lossen door te diagnosticeren en behandelen. Hierdoor worden opvoedingsproblemen vertaald in bijvoorbeeld ontwikkelingsstoornissen of disfunctionele gezinssituaties. Te snel behandelen gaat voorbij aan de kracht van opvoeding. 'De psychopathologisering en criminalisering van een te groot deel van de Nederlandse jeugd moet gestopt worden door het versterken van de opvoedingssituatie in gezinnen, scholen en het publieke domein. Kinderen moeten weer opgevoed worden en niet te snel behandeld. Ouders moeten gesteund worden en niet te snel naar een "gedragsmanagement programma" gestuurd worden.' (Hermanns, 2009)

De Centra voor Jeugd en Gezin kunnen samen met partners in de wijk/de buurt de sociale samenhang helpen versterken, waardoor voor kwetsbare gezinnen en jongeren een beter vangnet wordt gecreëerd. Daarbij kunnen CJG's het betrekken van de sociale omgeving bij hulpvragen en problemen, standaard opnemen in hun werkwijze.

Ook bij ernstige(r) en meervoudige problematiek kunnen sociale netwerkstrategieën veel rendement opleveren. Dit blijkt wel uit de positieve ervaringen die zijn opgedaan met Eigen Kracht conferenties en Familie Netwerk Beraden. Gezinnen worden bij het oplossen van hun problemen ondersteund door hun eigen netwerk en worden daardoor mindere afhankelijk van professionele hulpverlening. EKc's en FNB's worden vooral (maar niet uitsluitend) ingezet binnen de geïndiceerde zorg. In hoofdstuk twee worden EKc en FNB nader beschreven.

⁷ Hermanns J. (juni 2009). *Het opvoeden verleerd*. Rede. Vossiuspers UVA. Amsterdam.

Samenvattend

Het actief inzetten en versterken van het sociale netwerk van gezinnen en jongeren is maatschappelijk relevant, doordat

- het een bijdrage levert aan het creëren van een gunstig opgroei- en opvoedklimaat voor àlle kinderen en jongeren;
- de nadruk weer meer komt te liggen op opvoeding (binnen het gezin en de sociale omgeving) als sturend beginsel;
- gezinnen en jongeren worden ondersteund door hun eigen omgeving en daardoor minder (snel) afhankelijk worden van professionele hulpverlening;
- de eigen kracht van gezinnen, jongeren èn hun sociale omgeving wordt versterkt;
- het een bijdrage kan leveren aan het bevorderen van de sociale cohesie binnen de wijk/de buurt.

1.5 Het sociale netwerk en de pedagogische civil society

In september 2009 is het project 'Versterking pedagogische civil society en de rol van de Centra voor Jeugd en Gezin' van start gegaan. Het doel van dit project is het versterken van de informele sociale steun rond gezinnen, waar mogelijk via de Centra voor Jeugd en Gezin. Daarnaast beoogt het project de gedeelde verantwoordelijkheid voor opvoeden te vergroten. De komende twee jaar verkennen een aantal gemeenten in proefprojecten de mogelijkheden, ondersteund door het Nederlands Jeugdinstituut en de Universiteit Utrecht.

Onderliggende doelstellingen van de pilots zijn:

- Versterken van informele sociale en pedagogische steun aan gezinnen en de onderlinge betrokkenheid van ouders bij het opvoeden en opgroeien van kinderen en jongeren.
- Stimuleren van het sociaalpedagogische klimaat in de buurt.
- Vergroten van de collectieve, publieke, pedagogische verantwoordelijkheid voor het opvoeden en opgroeien van kinderen en jongeren.

In het kader van deze notitie zijn vooral de eerste twee doelstellingen van belang.

De deelnemende gemeenten aan het project zijn: Eindhoven, Enschede, Groningen, Haarlemmermeer, Houten, Lelystad, Maastricht, Sittard/Geleen, Utrecht en Zaanstad.

Als opbrengst wordt verwacht kennis en concrete voorbeelden over de manier waarop de CJG's de pedagogische civil society kunnen versterken. Mogelijk in de vorm van een soort 'inspiratieboek'.

Het project 'Versterking pedagogische civil society en de rol van de Centra voor Jeugd en Gezin' is een onderdeel van het programma 'Vrijwillige inzet voor en door jeugd en gezin', dat wordt uitgevoerd door ZonMw in opdracht van het ministerie Jeugd en Gezin.

(Bron: website Nederlands Jeugdinstituut, www.nji.nl)

JSO volgt het project en ziet met belangstelling de resultaten tegemoet.

2. Eigen Kracht conferenties (EKc) en Familie Netwerk Beraden (FNB)

Twee bekende vormen van sociale netwerkstrategieën die in Nederland worden toegepast zijn de Eigen Kracht conferenties (EKc) en de Familie Netwerk Beraden (FNB). Beide besluitvormingsmodellen zijn gebaseerd op de Family Group Conferencing, in Nieuw-Zeeland ontwikkeld door Mike Doolan. Alhoewel deze besluitvormingsmodellen door iedereen gebruikt kunnen worden die zijn of haar sociale netwerk wil betrekken bij een belangrijke beslissing in zijn of haar leven, wordt er in deze tekst steeds gesproken over het 'gezin' als aanvrager van een beraad of conferentie.

Het centrale principe is dat er een plan wordt opgesteld door het gezin en het sociale netwerk daaromheen, zonder tussenkomst van professionele hulpverleners. Hiertoe wordt een speciale bijeenkomst georganiseerd, een zogenaamde conferentie of beraad. Een coördinator ondersteunt het gezin bij het organiseren van de bijeenkomst. Het gezin mag zelf bepalen wie het uitnodigt voor de bijeenkomst. Dit kan familie zijn, maar ook vrienden, bureaus of andere personen die het vertrouwen van de betreffende persoon hebben. Gezamenlijk vormen zij het sociale netwerk rond het gezin. Wanneer het gezin moeite heeft om te bepalen wie er uitgenodigd moeten worden voor de bijeenkomst of het bijvoorbeeld moeilijk vindt om zelf mensen uit te nodigen, kan de coördinator hierbij ondersteunen.

De bijeenkomst bestaat uit drie fasen:

- In het eerste deel vindt informatie-uitwisseling plaats: de reden van de bijeenkomst wordt toegelicht, vaak is er sprake van een belangrijk beslismoment en moet er een plan gemaakt worden. Professionals geven hier alle informatie die zij van belang vinden of die door het gezin is gevraagd om tot een goed besluit te komen. Ook kunnen het gezin en de andere betrokkenen ter plekke nog informatieve vragen stellen. Het doel van deze fase is dat de mensen die het plan gaan maken over alle informatie beschikken die relevant is en aanwezig is.
- In het tweede deel maken de aanwezigen een plan voor de ontstane probleemsituatie, waarbij zij gebruik kunnen maken van de expertise en hulpmogelijkheden die in het eerste deel genoemd zijn, maar ook hun eigen bronnen kunnen inzetten om tot het gewenste resultaat te komen. De coördinator, hulpverleners en aanmelder zijn in deze fase niet aanwezig.
- In het derde deel presenteert de familie het door hen gemaakte plan. De coördinator en de hulpverlener(s) voegen zich weer bij de familie. Zij krijgen te horen wat het plan inhoudt. Wanneer er sprake is van ondertoezichtstelling accepteert de voogd het plan tenzij het wettelijk niet is toegestaan of onveilig is. De coördinator zal vragen wie er betrokken wil zijn als na enige tijd bekeken wordt hoe de uitvoering van het plan loopt. De coördinator stelt na afloop het plan op schrift en zorgt ervoor dat alle betrokkenen het plan snel in huis hebben.

Alhoewel Eigen Kracht conferenties en Familie Netwerk Beraden terug te leiden zijn op dezelfde principes, zijn er enkele accentverschillen. Het belangrijkste verschil zit in de positie van de coördinator. Een FNB wordt georganiseerd door een hulpverlener, bij een EKc is de coördinator een onafhankelijke, getrainde burger en nadrukkelijk géén hulpverlener. Hieronder wordt nader ingegaan op het onderscheid tussen FNB en EKc. Hierbij dient opgemerkt te worden dat beide besluitvormingsmodellen in ontwikkeling zijn en het dus niet mogelijk is om de modellen op een aantal statische kenmerken te vergelijken.

Een Familie Netwerk Beraad wordt doorgaans georganiseerd door een hulpverlener in dienst van bijvoorbeeld Bureau Jeugdzorg of een jeugdzorgaanbieder. Het FNB ligt in het verlengde van de professionele zorg, vaak is er ook een indicatie van Bureau Jeugdzorg voor nodig. De verantwoordelijkheid voor het opstellen van het plan ligt bij de familie, maar de hulpverlener heeft samen met het gezin een

belangrijke rol bij het toezien op de afspraken uit het plan. Van de hulpverlener wordt verwacht dat hij of zij zich onafhankelijk opstelt en zich dus niet bemoeit met het opstellen van het plan en de rol die de organisatie waar hij of zij werkt hierin krijgt.

Familie Netwerk Beraden worden vaak toegepast in de jeugdzorg wanneer er bijvoorbeeld sprake is van (dreigende) uithuisplaatsing van één of meer kinderen. Op een beraad kan dan besloten worden dat een kind tijdelijk bij een familielid of bekende van het gezin gaat wonen, zogenaamde netwerkpleegzorg. De hulpverleners die de Familie Netwerk Beraden organiseren zijn hier speciaal voor getraind. Familie Netwerk Beraden worden vaak geïntegreerd in de manier van werken in de jeugdzorg, waarbij het netwerk zo veel mogelijk bij de hulpverlening betrokken wordt. Drijvende kracht achter de Familie Netwerk Beraden is Riet Portengen, zij traint en begeleidt hulpverleners in het toepassen van Familie Netwerk Beraden in hun dagelijks werk.

Een Eigen Kracht conferentie kan door iedereen aangevraagd worden op het moment dat er een belangrijke beslissing gemaakt moet worden. De landelijke Eigen Kracht Centrale heeft coördinatoren in dienst die op aanvraag Eigen Kracht conferenties organiseren. Deze coördinatoren zijn nadrukkelijk geen hulpverleners, zij zijn onafhankelijk en dus niet verbonden aan organisaties of instellingen die (een deel van) de in het plan gemaakte afspraken gaan uitvoeren. De verantwoordelijkheid voor het maken van het plan én voor het toezicht op het naleven van de gemaakte afspraken ligt bij het gezin en het sociale netwerk, de coördinator heeft hierin geen verantwoordelijkheid.

De Eigen Kracht Centrale vraagt voor het coördineren van de conferenties een vergoeding, dit wordt vaak bekostigd vanuit projectsubsidies van gemeenten (zo worden er bijvoorbeeld wel eens een tiental conferenties ingekocht welke dan via de GGD kunnen worden aangevraagd), in enkele gevallen worden er ook éénmalig EKc's gefinancierd vanuit de WMO.

De Eigen Kracht Centrale profileert zich als een beweging die werkt aan burgerschap door het mogelijk te maken dat mensen samen met familie, vrienden en dierbaren een oplossing voor hun problemen bedenken voordat professionele buitenstaanders hier beslissingen over gaan nemen.

Zowel uit de Eigen Kracht conferenties als de Familie Netwerk Beraden blijkt dat gezinnen heel goed in staat zijn om samen met hun sociale netwerk plannen en afspraken te maken om hun problemen op te lossen. Dit uitgangspunt is een bron van inspiratie voor het CJG. Hoe kan het CJG eraan bijdragen dat ouders, kinderen en jongeren ook bij eenvoudige vragen rond opvoeden en opgroeien en bij beginnende problemen kunnen profiteren van de kracht van het sociale netwerk?

3. Mogelijkheden tot inzetten sociale netwerkstrategieën

In dit hoofdstuk worden de mogelijkheden om sociale netwerkstrategieën in het CJG in te zetten verkend. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de preventieve benadering, de front office en de back office. Bij de preventieve benadering gaat het om laagdrempelige activiteiten van het CJG zoals ontmoetingsbijeenkomsten en opvoedcursussen gericht op ouders en jongeren gericht op het voorkomen van problemen bij het opvoeden en opgroeien.

Bij de front office gaat het om het (inloop)punt waar ouders en jongeren (en hun sociale netwerk) terecht kunnen voor informatie en advies. Het geven van informatie en advies kan uiteraard ook preventief zijn, maar het gaat hier om de manier waarop het CJG zich openstelt voor vragen over opvoeden en opgroeien. Bij de back office gaat het om situaties waarbij meer hulp nodig is en mensen doorverwezen worden vanuit de front office naar verdere ondersteuning en/of hulpverlening.

3.1 Preventieve benadering

Zoals eerder besproken, lenen sociale netwerkstrategieën zich sterk voor een preventieve benadering. Hierbij gaat het niet alleen om het voorkomen van problemen, maar vooral ook om het ondersteunen van gezinnen in hun functioneren, zodat ze een grotere bijdrage kunnen leveren aan het maatschappelijk belang⁸. Zo kunnen CJG's veel meer onderdeel zijn van lokaal (en regionaal) gezinsbeleid (Hooghiemstra, 2009).

In de gebruikte bronnen worden diverse suggesties gedaan om het CJG in te zetten bij het versterken van het sociale netwerk rondom gezinnen.

In opdracht van RMO en RVZ heeft SEO onderzoek gedaan naar de effectiviteit van drie ideeën gericht op het versterken van de banden tussen gezinnen en hun sociale omgeving⁹. In het kader van deze notitie zijn vooral de volgende twee ideeën van belang:

- Ouderontmoetingen op scholen;
Het idee is dat scholen gestimuleerd worden om ouders te vragen eens per kwartaal een ouderontmoeting te organiseren. Op die manier kan op een laagdrempelige manier een informeel netwerk versterkt worden.
- Vouchers voor opvoedcursus;
Het idee is ouders te voeden met opvoedkundige kennis en hen tegelijkertijd te stimuleren de contacten voort te zetten na de cursus. Op die manier kan op een laagdrempelige manier een informeel netwerk worden gecreëerd waarbij ouders met elkaar praten over opvoeding.

Bij het eerste idee (ouderontmoetingen op scholen) zou het CJG een stimulerende en ondersteunende rol kunnen spelen. Bij het tweede idee zou de uitvoering van de opvoedcursus vorm kunnen krijgen binnen het CJG.

SEO (SEO 2009) komt tot de conclusie dat alle maatregelen die zorgen voor versterking van informele netwerken van beide ouders en die tegelijkertijd niet erg kostenintensief zijn, maatschappelijke baten zullen opleveren. Het eerste idee zal daarom zeker een positief saldo opleveren, aangezien de kosten die ermee gemoeid zijn, gering zijn. Het tweede idee brengt meer kosten met zich mee, al worden nu ook al veel (voor ouders) gratis cursussen aangeboden rond opvoeden en opgroeien. Wanneer het aanbod dat er nu ook al is, wordt ingezet, kunnen de kosten worden beperkt.

⁸ In: Hooghiemstra, B.T.J.(2009). *Het gezin binnenstebuiten. Over het belang van gezinnen en gezinsbeleid in relatie tot het Centrum voor Jeugd en Gezin*. Fontys Hogescholen. 's-Hertogenbosch.

⁹ Houkes, A. en Kok, L. (juli 2009). *Effectiviteit informele netwerken*. SEO Economisch Onderzoek. Amsterdam. In opdracht van RVZ en RMO.

Op de website van NJi staan in het kader van het project 'Versterking pedagogische civil society en de rol van de Centra voor Jeugd en Gezin' de volgende ideeën genoemd ter versterking van de opvoedkracht en het sociale netwerk rond een brede groep ouders:

- Inlooptmogelijkheden in het CJG in de vorm van een huiskamer. Of in voorzieningen waar veel ouders komen, zoals peuterspeelzalen, kinderdagverblijf, brede school, sportkantine.
- Bijeenkomsten bij mensen thuis, al dan niet volgens het Tupperware principe. Gericht op ontmoeting en ondersteuning bij eenvoudige opvoedvragen.
- Realiseren van een chatvoorziening in een virtueel CJG.
- Gebruik maken van acteurs die op het schoolplein met ouders een gesprek aangaan over dagelijkse opvoedvragen.

Van Vliet en Kesselring (2009) pleiten voor het gebruik maken van vanzelfsprekende ontmoetingsplekken voor ouders. Het gaat hier bijvoorbeeld om de school, sportvereniging of bibliotheek. Ouders ontmoeten elkaar en kunnen ervaringen uitwisselen over opvoeden. Zo kunnen ze hun netwerk versterken en uitbreiden. CJG medewerkers kunnen hierbij een faciliterende en ondersteunende rol spelen. Dit doen ze bijvoorbeeld door onderwerpen aan te dragen, de ruimte geschikt te maken of hun eigen kennis in te brengen in het gesprek tussen ouders.

Daarnaast kan ook het CJG zelf een ontmoetingsplaats worden voor ouders, bijvoorbeeld door het inrichten van een koffiehoek met zitje, een leestafel of het beschikbaar stellen van een ruimte voor bijeenkomsten.

Door gerichte activiteiten aan te bieden waarin het sociale netwerk als thema centraal staat, worden mensen gestimuleerd om hun sociale netwerk bij de opvoeding te betrekken. Denk aan gezamenlijke informatiebijeenkomsten voor ouders en grootouders over opvoeden vroeger en nu of voor buurtbewoners over opvoeden in de wijk.

Ook de website van het CJG kan ingezet worden om sociale netwerken rond gezinnen te versterken en te activeren en gebruikers actief te betrekken bij het CJG. Met sociale media kunnen mensen bij elkaar gebracht worden, zij gaan een community vormen, een groep mensen met een gezamenlijk belang: het veilig kunnen opgroeien en opvoeden van kinderen en jongeren.

Er zijn veel mogelijkheden om via het virtuele CJG mensen met elkaar in contact te brengen. Naast een online forum voor (aanstaande) ouders van kinderen in verschillende leeftijdscategorieën, een actuele agenda met activiteiten voor kinderen, jongeren en ouders, kan je ook denken aan bijvoorbeeld een marktplaatsdienst voor (tweedehands) kinderspeelgoed, kinderkleding en oppas. Door elke maand een opvoedingsvraag centraal te stellen en mensen uit te nodigen hierop te reageren, raken mensen gewend aan hoe makkelijk en vanzelfsprekend het kan zijn om raad te vragen en elkaar te ondersteunen.

Jongeren

Bovenstaande mogelijkheden richten zich vooral op de ouders. Daarnaast wil het CJG ook graag jongeren bereiken en kan het CJG een rol spelen bij het versterken en uitbreiden van het sociale netwerk van jongeren. Ook hiervoor zou, net als bij ouders, kunnen worden aangesloten bij vanzelfsprekende ontmoetingsplekken. Te denken valt aan scholen, jongerencentra, buurthuizen, sportverenigingen of jongeren informatiepunten. CJG medewerkers kunnen partners stimuleren, ondersteunen en faciliteren bij de organisatie van aansprekende activiteiten voor en door jongeren, gericht op informele ontmoeting en uitwisseling. Ook kunnen ze een actieve inbreng hebben in de activiteit door bijvoorbeeld het inbrengen van inhoudelijke kennis. Het gaat hier om de kracht van de samenwerking, waardoor een meerwaarde voor jongeren wordt gerealiseerd.

Het al eerder genoemde idee voor het realiseren van een chatvoorziening, is zeker ook voor jongeren interessant. Het ligt voor de hand om hierbij aansluiting te zoeken bij (goedbezochte) regionale jongerensites, zoals Jongin en Blixum.

3.2 Front office CJG

Bij de ontwikkeling van het CJG wordt een onderscheid gemaakt tussen de front office en de back office. De front office is een herkenbaar punt voor ouders en jongeren, hier kunnen zij met hun vraag terecht. De front office kan de vorm krijgen van een inlooppunt, dit kan een aparte CJG locatie zijn of het kan worden ondergebracht bij andere voorzieningen. Ook een website is een vorm van een front office.

De back office verwijst naar de voorzieningen hierachter, zoals bijvoorbeeld Bureau Jeugdzorg of het maatschappelijk werk. Ouders en jongeren kunnen eventueel doorverwezen worden naar deze voorzieningen, maar de back office ondersteunt de front office ook direct door medewerkers van de benodigde specialistische kennis te voorzien of door op aanvraag ondersteuning te bieden in de uitvoering.

Het sociale netwerk rond gezinnen en jongeren kan op verschillende manieren betrokken worden bij de front office van het CJG.

Ook opa's en oma's, buren en leerkrachten moeten bij het front office terecht kunnen met hun vragen en zorgen over het opvoeden en opgroeien van jeugdigen. Het zou goed zijn om in folders en op de website ook hier voorbeelden van te geven. De focus ligt nu nog sterk op ouders en jongeren, vaak wordt er in communicatie-uitingen van uitgegaan dat je of ouder of jongere bent. Er zal dus ook nagedacht moeten worden over welke vorm van informatie en advies mensen uit het sociale netwerk zouden willen hebben. Denk bijvoorbeeld aan thema's die aan de orde komen in het tijdschrift 'Ook'¹⁰, zoals de vraag in hoeverre je als oppasoma of –opa ook aan het opvoeden bent of hoe je zorgen over de opvoeding kunt bespreken met de ouders van je kleinkinderen. Ook de medewerkers van de front office zullen open moeten staan voor vragen van familieleden, buren of andere professionals.

Daarnaast zal het sociale netwerk een aandachtspunt moeten zijn bij het beluisteren van de hulpvraag. Het feit dat mensen met hun vraag naar een professionele instelling komen, betekent niet automatisch dat zij professionele hulp willen of nodig hebben. Ouders en jongeren zijn ook geen cliënt op het moment dat ze het CJG binnenstappen. Zij bepalen zelf of zij client willen worden en van welk aanbod zij gebruik willen maken. In plaats van 'één gezin, één plan' zou je misschien beter kunnen spreken van 'ons gezin, ons plan'. Het is belangrijk dat gezinnen in staat worden gesteld om met hulp vanuit hun sociale omgeving een eigen plan te maken.

In veel hulpverleningssituaties wordt een analyse gemaakt van het sociale netwerk rond gezinnen (is er een vangnet, wat is de draagkracht). Het is belangrijk om hierbij verder te gaan dan het stellen van vragen als 'heeft u mensen met wie u hierover kunt praten' of 'krijgt u voldoende steun van uw familie', maar ook juist mensen te leren om zelf om advies of steun te vragen aan mensen in hun eigen omgeving.

Voorbeelden van vragen die dan gesteld kunnen worden zijn:

Kent u mensen in uw omgeving die ook met deze vraag worstelen of kent u mensen voor wie het juist helemaal geen probleem lijkt te zijn? Praat u wel hier wel eens met hen over? Hoe verloopt dit?

Heb je iemand die met je mee kan denken hierover? Kun je hem of haar de volgende keer meenemen?

Medewerkers kunnen getraind worden om het sociale netwerk op een vanzelfsprekende en opbouwende manier te betrekken bij preventieve activiteiten en het beantwoorden van opvoedingsvragen.

¹⁰ 'Ook' is een tijdschrift voor grootouders (zie www.tijdschrifttook.nl)

Een frontoffice op buurtniveau geeft meer mogelijkheid om aan te sluiten bij sociale netwerken in de buurt (buren, scholen, kinderdagverblijven, winkels) dan één centraal inlooppunt per gemeente.

Het virtuele CJG is een belangrijk onderdeel van de front office. Het internet is voor veel ouders, jongeren en andere betrokkenen een laagdrempelige manier om vragen te stellen. Ook bij het beantwoorden van deze vragen wordt uiteraard uitgegaan van de kracht van het sociale netwerk, door mensen hierop te bevragen, of door links of tips in te voegen die hierop aansluiten. In verschillende gemeenten zijn er zogenaamde Mama's Clubs waarop jonge moeders met elkaar in contact kunnen komen om op reguliere basis met elkaar af te spreken. Een link naar een dergelijke site kan voor moeders een steuntje in de rug zijn om nieuwe contacten te leggen.

Ook de reguliere contacten vanuit de jeugdgezondheidszorg kunnen worden gezien als een onderdeel van de front office. In deze contacten worden vaak ook vragen over de opvoeding en ontwikkeling van kinderen beantwoord en worden er soms al signalen opgevangen over een mogelijk isolement van gezinnen. Door deze signalen niet alleen als risicofactor te noteren, maar hier ook actie op te ondernemen door met ouders mogelijkheden te verkennen om hun sociale netwerk te vergroten en te versterken, kan dit isolement mogelijk al opgelost worden. In East Lancashire in Engeland zijn er zogenaamde 'Planning with people' tools ontwikkeld waarmee (aanstaande) ouders worden aangemoedigd om na te denken over hoe zij hun leven in willen richten met hun (nieuwe) kind en welke 'support circles' er om hen heen zijn om hen hierbij te ondersteunen. Dit gebeurt op een laagdrempelige en informele manier en wordt dus niet ingezet om problemen op te lossen, maar om mensen voor te bereiden op het vragen van hulp in hun eigen omgeving wanneer dit nodig is. Het kan dus ook over heel praktische zaken gaan zoals oppas, vervoer of borstvoeding (Department of Health, UK, 2010).

3.3 Back office CJG

De back office van het CJG betreft voorzieningen zoals bijvoorbeeld Bureau Jeugdzorg of het maatschappelijk werk. Ouders en jongeren kunnen eventueel doorverwezen worden naar deze voorzieningen, maar de back office ondersteunt de front office ook direct door medewerkers van de benodigde specialistische kennis te voorzien of door op aanvraag ondersteuning te bieden in de uitvoering.

De back office kan op verschillende manieren gebruik maken van de kracht van het sociale netwerk. Allereerst zal het ook wanneer het nodig is om professionele hulp in te zetten, belangrijk zijn om de mogelijkheden van het sociale netwerk te behouden. Dit betekent dat de functies waarin het sociale netwerk nog met succes kan voorzien, niet automatisch vervangen moeten worden door professionals.

Het mooiste is als de beslissing om ondersteuning te vragen van de achterliggende voorzieningen genomen wordt door de cliënt in overleg met zijn/haar sociale netwerk. Op dit moment zou het goed zijn om standaard bijvoorbeeld een EKc of FNB aan te bieden. In hoofdstuk 2 worden deze besluitvormingsmodellen uitgebreid beschreven. Door het aanbieden van een EKc of FNB in procedures te verankeren, wordt er zowel naar de cliënt als naar de medewerkers een duidelijk signaal gegeven. Mensen hebben het recht om zelf te beslissen welke steun zij nodig hebben en hoe deze moet worden ingezet. Het CJG of de achterliggende organisatie neemt het probleem niet over. De regie blijft bij de cliënt (en zijn/haar sociale netwerk). Ook in latere stadia, bijvoorbeeld bij het bijstellen van een hulpverleningsplan, is het belangrijk om het sociale netwerk te (blijven) betrekken.

4. Ervaringen vanuit de praktijk

In de literatuur en op internet zijn veel inspirerende voorbeelden te vinden om het sociale netwerk rond gezinnen te activeren en betrekken. Maar welke ervaringen zijn er in Nederland al opgedaan? En wat kunnen CJG's hiervan leren? Voor deze notitie zijn diverse betrokkenen geïnterviewd die ervaring hebben met het invoeren van sociale netwerkstrategieën zoals Eigen Kracht conferenties en Familie Netwerk Beraden, of op een andere manier ervaring hebben opgedaan met het betrekken van het sociale netwerk rond gezinnen. Zo is er gesproken met projectleiders Eigen Kracht bij de provincie en Bureau Jeugdzorg in Overijssel, met ambtenaren die direct betrokken zijn met Eigen Kracht vanuit het CJG in Amsterdam en in Hengelo en met het platform 'Op Eigen Kracht' in Noord-Holland waarin ervaring is opgedaan met zowel Eigen Kracht als Familie Netwerk Beraden.

Daarnaast hebben er gesprekken plaatsgevonden met Rob van Pagée en Hedda van Lieshout van de Eigen Kracht Centrale en met Riet Portengen, de drijvende kracht achter de Familie Netwerk Beraden. Tenslotte is er ook via de mail en de telefoon contact geweest met diverse betrokkenen uit het veld.

De uitkomsten van deze gesprekken zijn hieronder gebundeld in 7 tips voor verdere ontwikkeling in het CJG. Niet alle tips en aanbevelingen werden overigens door alle betrokkenen genoemd en gedeeld, de tips zijn geselecteerd op basis van hun relevantie voor het CJG en de uitdaging die erin besloten ligt.

1. Neem de mogelijkheid om zelf een plan te maken op in het basisaanbod van het CJG.

Een EKc of FNB wordt nu nog vaak ingezet bij gezinnen met meervoudige problematiek, vaak op het moment dat er een ingrijpende beslissing moet worden genomen. Hiermee wordt de preventieve kracht die van het sociale netwerk uit kan gaan onvoldoende benut. Door een EKc of FNB of het op een andere manier zélf maken van een plan op te nemen in het basisaanbod van het CJG wordt het eenvoudig gemaakt om dit in te zetten. Bezorgdheid over oplopende kosten omdat 'iedereen' dan zoiets wil is niet nodig. Het zélf maken van een plan vraagt veel actieve inbreng van het betreffende gezin, gezinnen die hieraan mee willen werken doen dit omdat zij dit echt willen en nodig vinden, en niet omdat het gratis is en ze dan achterover kunnen leunen.

2. Laat je niet te snel verleiden door een keuze voor een bepaald model maar ontwikkel eerst zelf een visie.

Een te sterke focus op verschillen en overeenkomsten tussen bestaande besluitvormingsmodellen zoals bijvoorbeeld FNB en EKc beperkt je blikveld. Het gaat er eerst om dat je je kan vinden in de achterliggende principes, namelijk regie bij de cliënt en vertrouwen in het sociale netwerk rond de cliënt. Het gaat niet om een methodiek of vernieuwing die ingevoerd moet worden, maar om een verschuiving van perspectief die invloed heeft op de gehele benadering van cliënten.

3. Richt je bij de implementatie vooral op het middenmanagement.

Het middenmanagement schept de kaders van waaruit de hulpverleners kunnen werken. Wanneer de hulpverleners zich beperkt voelen omdat zij het plan van het gezin moeten verdedigen tegenover hun leidinggevende of hun collega's, is het lastig voor hen om de regie bij de cliënt en het sociale netwerk te laten. Het middenmanagement moet medewerkers daarom kaders bieden hoe zij hier vorm aan kunnen geven binnen hun wettelijke beschermingsopdracht. En garanties bieden dat het plan van de cliënt gevolgd zal worden. Daarbij is het ook van belang dat het werken met sociale netwerkstrategieën onderdeel is van de werkafspraken. Voorkomen moet worden dat dit van een individuele hulpverlener afhangt.

4. Zorg voor een bottom-up verandering door mensen ervaringen op te laten doen en te delen.

'Ik ben nog nooit zo bedankt, terwijl ik eigenlijk zo weinig gedaan had' zei een hulpverlener eens na een geslaagd Familie Netwerk Beraad. De tevredenheid van haar cliënt was voor haarzelf én voor haar

collega's een stimulans om de EKc's en FNB's vaker in te gaan zetten. Organisaties kunnen dit faciliteren door medewerkers te trainen, ervaring op te laten doen en te zorgen dat zowel positieve als negatieve ervaringen gedeeld kunnen worden. Focus hierbij op het proces en besteedt veel aandacht aan het verwerven en versterken van draagvlak.

5. Erken dat 'het' geen wondermiddel is.

Er is niets wat altijd voor iedereen werkt. De overtuiging dat de regie bij de cliënt moet liggen en het geloof in de kracht van het sociale netwerk veronderstellen niet automatisch dat alles goed komt zolang je maar volgens deze principes handelt. Ook een plan van een gezin kan mislukken en soms heeft het sociale netwerk toch onvoldoende te bieden om alle problemen op te lossen. Een taboe op negatieve ervaringen of kritiek werkt dan contraproductief.

Het is nodig om de negatieve ervaringen of uitkomsten te erkennen en nieuwe oplossingen te zoeken.

Betrek hierbij ook het gezin en het sociale netwerk.

6. Werk samen met het welzijnswerk

Veel welzijnsorganisaties zijn gewend om outreachend te werken. Zij zijn daarom een goede partner om preventief te werken aan het versterken van sociale netwerken rond gezinnen. In het kader van de pedagogische civil society wordt hier nu ook mee geëxperimenteerd. Bovendien weten welzijnswerkers goed wat er speelt in de wijken. Door als CJG hierop aan te sluiten met bijvoorbeeld gerichte opvoedingsondersteuning worden er mogelijkheden gecreëerd voor ontmoeting en uitwisseling dichtbij het gezin.

7. Investeer en faciliteer op de lange termijn

Wanneer je als bij het CJG betrokken bestuurder/manager/beleidsmaker belang hecht aan het sociale netwerk rond gezinnen, is het belangrijk om dit uit te stralen door te investeren en faciliteren op de langere termijn. Zorg hierbij voor (financiële) continuïteit en voorkom dat het als een 'project' gezien wordt dat over een paar jaar wordt vervangen door weer iets anders.

Pas ook op met het eenzijdig focussen op (kwantitatieve) prestatieafspraken, dit kan ten koste gaan van het proces en de kwaliteit van de uitvoering.

5. Vragen en discussiepunten

Naar aanleiding van deze notitie hebben wij een aantal vragen en discussiepunten geformuleerd. Deze willen wij graag voorleggen aan mensen die als beroepskracht of als beleidsmaker betrokken zijn bij een CJG in Zuid-Holland.

Huidige situatie

- Welke kennis is al aanwezig binnen het CJG over de inzet van het sociale netwerk?
- Is er al ervaring mee opgedaan? Zo ja, wat gebeurt er al binnen het CJG en hoe bevalt dat?
- In hoeverre speelt het sociale netwerk van een cliënt een rol in de huidige werkprocessen?

EKc/FNB in het CJG

- Wat zijn de ideeën over het neerleggen van de regie bij de cliënt? Wat betekent dit voor de eigen hulpverleningspraktijk?
- Hoe wordt aangekeken tegen het actief aanbieden van een EKc of FNB aan cliënten binnen het CJG? Is dit wenselijk? Waarom wel/niet?
- Indien wenselijk, wat is er nodig om dit te realiseren?

Andere mogelijkheden

- Welke andere mogelijkheden worden er gezien voor het actief benutten en versterken van het sociale netwerk van gezinnen/cliënten:
 - in de preventieve sfeer?
 - in de front office?
 - in de back office?
- Wat en wie zijn er nodig om dit te realiseren?
Indien er belemmeringen worden ervaren, waar bestaan die dan uit? En hoe zouden ze aangepakt kunnen worden?

Vervolg

- Is er interesse om actief aan de slag te gaan met sociale netwerkstrategieën?
Zo ja, in welke richting wordt er gedacht? En waar is behoefte aan? (bijvoorbeeld informatie, ondersteuning, scholing, enz.)

Bronvermelding

- Baars, H. & Uffing, J. & Dekkers, G. (1990). Sociale netwerkstrategieën in de sociale psychiatrie; een handleiding voor de geestelijke gezondheidszorg. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Antwerpen, ISBN 90.60.16.8526.
- Department of Health, UK (2010). Maternity and early years. Making a good start to family life.
- Hendrix, H. (1997). Bouwen aan netwerken: leer- en werkboek voor het bevorderen van sociale steun in de hulpverlening. Nelissen, Baarn.
- Hermanns J. (juni 2009). Het opvoeden verleerd. Rede. Vossiuspers UVA. Amsterdam.
- Hooghiemstra, B.T.J. (2009). Het gezin binnenstebuiten. Over het belang van gezinnen en gezinsbeleid in relatie tot het Centrum voor Jeugd en Gezin. Fontys Hogescholen. 's-Hertogenbosch.
- Houkes, A. en Kok, L. (juli 2009). Effectiviteit informele netwerken. SEO Economisch Onderzoek. Amsterdam. In opdracht van RVZ en RMO.
- Programmaministerie voor Jeugd en Gezin (22 juni 2007). Factsheet Centrum voor Jeugd en Gezin.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (september 2009). Investeren rondom kinderen. Advies. Den Haag.
- Smit, B. & Gennep, A. van (1999). Netwerken van mensen met een verstandelijke handicap. Utrecht: NIZW.
- Stichting Bureaus Jeugdzorg Haaglanden/Zuid-Holland (2007). Familienetwerkberaad: winst op vele fronten (artikel).
- Vliet, L. van en Kesselring, M. (2009). De verbindende rol van het Centrum voor Jeugd en Gezin; CJG kan sociaal netwerk van gezinnen versterken. Jeugd en Co Kennis (3) 2.
- Wijnen-Lunenburg, P. (2008). De familie aan zet. De uitkomsten van Eigen Kracht-conferenties in de jeugdbescherming met betrekking tot veiligheid, sociale cohesie en regie Duivendrecht/Voorburg: PI Research / WESP.

Folders:

Het Familienetwerkberaad, folder Bureau Jeugdzorg Zuid-Holland

Folder Eigen Kracht voor kinderen en jongeren

Folder Eigen Kracht voor familie en bekenden

Websites:

Eigen Kracht Centrale: www.eigen-kracht.nl, d.d. 11 mei 2010

Nederlands Jeugdinstituut: www.nji.nl, d.d. mei 2010